

L'OUI-DIRE ET LA NEOLEGENDE

Adrian SĂMĂRESCU
Universitatea din Pitești

Résumé: *La légende représente l'une des catégories folkloriques qui, par l'entrée dans l'atmosphère de la mentalité de type citadin, n'a pas perdu ses particularités structurelles mais elle les a seulement adaptées du point de vue fonctionnel. Pour ce nouveau cadre de manifestation, nous proposons le terme de „néo-légende”.*

Mots-clés : *légende, folklore, mentalité*

A considera legenda modernă (urbană, contemporană) sau bancul drept specii folclorice nu mai reprezintă de mult un moft. Categoriile "clasice" s-au restructurat, au suferit profunde mutații funcționale, unele chiar au dispărut, pentru ca altele să le ia locul. *Folclorul nu e imuabil, el are caracter istoric* (Amzulescu); el trebuie să ia forma spațiului și timpului pe care le "ocupă". E o tehnică a adaptării care îl face să fie la modă sau să cadă în desuetudine.

Cum a reușit legenda să predea ștafeta peste secole ? Denominația propusă pentru dimensiunea diacronică - **protolegenda, legenda, neolegenda** - dincolo de rațiunile metodologice, constituie și o dovadă că, deși supusă evanescenței, legenda nu și-a încetat niciodată existența. „Supraviețuirea” nu s-a datorat faptului că o anumită temă ar fi traversat istoria de la un capăt la altul; *formarea legendelor nu este un fenomen al trecutului; legendele se nasc în fiecare clipă* [A. Van Gennep, *Formarea legendelor*, Iași, Polirom, 1997: 183].

În parametrii folclorului contemporan, legenda e o formă a epicii populare în proză, o povestire (*story, récit*) despre o întâmplare recentă, purtând amprenta autenticității. Face trimitere deci la un referent din imediata apropiere a momentului zicerii ("întâmplare recentă"), distanța relativ mică dintre contextul genetic și contextul locuționar fiind o caracteristică a textelor folclorice contemporane. Unele produse în cod oral permit chiar măsurarea riguroasă a ecartului cronologic dintre eveniment și transpunerea acestuia în text.

Atributele legendei își găsesc lesne justificarea: pe criterii temporale vorbim de legenda contemporană; raportat la spațiul în care se propagă - legenda urbană; prin opoziție cu legenda clasică - legenda modernă (Helmut Fisher le numește legende ale cotidianului). S-au conturat așadar câteva perechi, pe baza cărora putem identifica trăsăturile noului discurs legendar, dar și ale contextului care le generează.

Imitația (sau contra-imitația) constituia *dispoziția mentală* a legendei "clasice"; pentru legenda actuală ea nu mai e funcțională. André Jolles urmărește procesul restructurării acestui mecanism, punând față în față sfinții - ca reprezentanți ai "aripii conservatoare" și sportivii - ca reprezentanți ai "noului val". Sfinții săvârșeau minuni, mărturia celui act supranatural dând naștere cultului sfântului respectiv; sportivii stabilesc recorduri atestate prin premii și trofee. Sfinții erau imitați pentru că atunci sacrul era o valoare ordonatoare supremă; acum, sportivii sunt transformați în idoli, sunt "mitizați" (s-a produs în contemporaneitate o re-amestecare a noțiunilor mit și legendă).

Avansarea în grad (trecerea persoanei atestate istoric la rangul de personalitate) e deja o procedură generalizată la nivelul legendei moderne; Hagî, Miron Cozma, Ogică

reprezintă trei tipuri "legendare" - al învingătorului, al justițiarului, al căutătorului de comori. Procesul de "legendarizare" a fost grăbit de aportul mijloacelor de comunicare în masă, fără de care ecoul actelor lor nu s-ar fi propagat pe spații largi atât de rapid (se vorbește de o adevărată psihologie a comunicării în masă).

Rolul jucat de mass-media în difuzarea legendelor, dar și în crearea lor, trimite la o altă particularitate a producțiilor folclorice moderne, și anume, trecerea foarte rapidă din oralitate în scripturalitate. Rubricile de "fapt divers" se constituie adesea în nuclee legendare; unele rămân la stadiul de "informație", cele mai multe însă primesc diferite ingrediente prin colportare succesivă. Cu cât evenimentul sau persoana la care face referire "știrea" sunt mai cunoscute, cu atât adaosul folcloric este mai bogat.

În cazul legendei contemporane, "gestația" textului folcloric e practic anulată, multe povestiri - ce au *in nuce* un început de structură - născându-se "spontan". La fel, cenzura exercitată de colectivitate este neutralizată. Povestitorul poate aborda orice subiect, chiar și teme care erau altădată tabu, fără să mai respecte canoanele tradiției și fără să se mai teamă de "represalii". În cazul în care narațiunea lui nu se înscrie în orizontul de așteptare al receptorului, are posibilitatea să se retragă pe poziția intermediarului (povestitor-colportor) sau să născocască alte subiecte folosindu-se de modelele preexistente (povestitor-creator).

Nu lipsită de interes este relația dintre **legendă** și **zvon** ("Omul de astăzi poate fi la fel de credul ca și omul Evului Mediu", spunea Neil Postmann). Definim zvonistica drept "*ceva* auzit de la *cineva* și dat mai departe ca *altceva*"; cu o altă formulare, zvonul e rația zilnică a legendei, iar legenda e postludiul zvonului. Legătura osmotică între legenda citadină și zvon este viabilă atâta timp cât zvonul se zbate în ipotetic. Odată confirmat sau infirmat el devine minciună sau adevăr; zvonul moare, de regulă, la fel de repede precum se naște. Cât privește raportarea celor două categorii la factorii spațiu și timp, viteza de propagare a zvonului e mult mai mare decât cea a legendei, numai că spațiul de manifestare e mult mai restrâns.

Lăsând deoparte considerațiile oarecum speculative, ne vom raporta la studiile consacrate legendei contemporane. Nașterea ei ca text e urmarea unui întreg proces în care acționează trei categorii de factori: performerul, contextul cultural și contextul situațional (locuționar). Gary Alain Fine închipuia diamantul folcloric funcționând ca o adevărată "mașină de tocat" în care intră categoriile sus-amintite, rezultatul "prelucrării" fiind conținutul narativ (textul). Caracterul compozit al materiei prime determină un text proteic, variabil (Bill Elis caracterizează legenda urbană drept *specie cameleonică*). Ea își schimbă rapid și forma și conținutul, nu de puține ori migrând spre alte categorii. Nicolae Constantinescu remarcă interrelaționările dintre banc - anecdotă citadină - legendă contemporană [în R.E.F., nr. 5-6/1995, pag. 594].

Căutătorii de comori

Modul în care magia tezaurului dacic se reactivează în timp poate constitui în sine un studiu de caz. Primul care a scris despre uriașa comoară găsită de romani în Munții Orăștiei a fost grecul Criton, medicul curant al împăratului Traian. Dio Cassius, în „Istoria romană”, pomenea de 165.000 kg de aur și mai mult decât dublul acestei cantități de argint. Multă vreme, blestemul comorii i-a ținut la distanță pe căutători. Se zice că, înainte de a muri, Decebal a rostit un aprig blestem, prin care cei care vor dezvălui străinilor ascunzătorile comorilor vor fi pedepsiți de Zamolxe, iar cei care le vor găsi, nu se vor putea bucura de ele.

Pe măsura trecerii anilor, oamenii și-au mai învins teama mitologică și au cedat ispitei de a căuta. Pe la 1500, în Țara Hațegului nu se mai știa aproape nimic

despre cele petrecute în vremea cuceririi romane. Pentru prima oară de la căderea Sarmizegetusei, abia în secolul al XVI-lea, umanistul maghiar Gaspar Haltai menționează existența unui mare oraș dispărut. Pe la 1785, arhivele Transilvaniei pomenesc un anume David Albu, țăran din Chitid, participant la Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, despre care se spune că visa diferite locuri din regiune, unde ar fi ascunse comori. Omul moare, luând cu el taina, dar sătenii încep primele incursiuni organizate pentru depistarea locurilor dezvăluite oniric. În 1802, câțiva copii care umblau cu turmele de oi prin pășunile înalte de pe culmea Grădiștei descoperă mai multe monede de aur. Reveniți cu forțe proaspete, dezgroapă circa 400 de monede de aur masiv. Autoritățile maghiare trimit jandarmi pe Valea Grădiștei, iat țăranii suspectați că ar deține bani din aur erau puși să inhaleze fum de usturoi ars până mărturiseau totul. S-a reușit astfel confiscarea câtorva sute de monede. În 1948 a vine în Munții Orăștiei Constantin Daicoviciu, fără să descopere însă vreun tezaur. În 1990 începe săpăturile basarabeanul Andrei Vartic, director al unui fantomatic Institut al Civilizației Dacice din Chișinău. Acesta va fi acuzat public de “braconaj arheologic”. În 1996, un țăran sărac, cu gospodăria izolată în marginea platoului Luncanilor, a descoperit o căldare plină cu monede din aur, pe care a pus-o la dispoziția autorităților, cerând contravaloarea în bani. Statul român, prin instituțiile sale abilitate, nu a dispus de mijloacele financiare necesare pentru achitarea întregului lot de monede. O altă sursă pomește, pentru același an, descoperirea lui Ioan Pricajcan - peste 300 de monede din aur și argint -, pe care le-a vândut Muzeului Național de Istorie, în schimbul unui milion de lei/bucată (în Occident, o monedă era evaluată de casele de licitație la cca. 2500 de dolari). La începutul anului 1997, Interpolul preia de la Poliția maghiară un cetățen român, cu domiciliul în Orăștie, asupra căruia au fost găsite - nedecarate la vamă - 200 de monede tip *koson* (monedă de 9,8 grame și 24 de carate, evaluată la 10000 de dolari). Tot în 1997, Guvernul emite Hotărârea nr. 523, prin care instituie paza militarizată a cetățitor dacice din Munții Orăștiei, iar Ministerul Lucrărilor Publice și Amenajării Teritoriului dă publicității un proiect de protejare patrimonială a acelor locuri.

O statistică neoficială număra pentru intervalul 1998-2000 o medie anuală de 4000 de căutători de comori, dotați cu detectoare de metal de ultimă generație, laptopuri, hărți prin satelit, gps-uri. Oamenii vorbesc despre adevărate filiere de căutători - sârbești, moldovenești, ucaineene, chiar mafia rusă. Zvonurile sunt întreținute de schimbarea rapidă a situației materiale a unor localnici, până mai ieri modești. Suntem în fața unei constante mentalitare autohtone care stipulează că cei care s-au îmbogățit, ori au găsit comori, ori au furat.

În 1999 a apărut pe internet, la adresa www.globaldiscovery.com, o pagină care făcea reclamă Sarmizegetusei, ca paradis al căutătorilor de comori și care conținea o ofertă pentru „expediții arheologice” de două săptămâni vizând descoperirea tezaurului dacic, contra sumei de 3600 de dolari. În acest nou Eldorado mulți și-au încercat norocul...

Numai că puterea blestemului nu s-a stins, iar duhul comorii nu poate fi îmblânzit. Dacă se întâmplă vreo nenorocire într-o casă, dacă un copil se naște cu handicap, dacă cineva e mușcat de șarpe, se crede că în familia aceea au fost căutători de comori. Ba chiar, cică atunci când a fost descoperită prima comoară după 1990, câinii și-au schimbat culoarea, le-a apărut o dungă pe greabăn și au căpătat „uitură de lup” [M: Petrescu, „Sfârșitul unei legende: aurul dacilor”].

Odiseea continuă... Brățăările dacice activează o serie de motive, precum: furtul (dispariția temporară și reparația), expunerea publică în muzee, transportul secret, paza ultramilitarizată, dubiul original-copie etc.

Autostopista fantomă

Ioana Frunteletă analizează o variantă a legendei autostopistului dispărut, relatată de ziarul „Independent”, din 27 august 2001, în registrul stilistic și funcțional al jurnalismului senzațional: „Mireasa de la Radovan, năluca șoferilor”. Începutul legendei doljene se înscrie în tipic: *Se spune că în urmă cu câțiva zeci de ani, în comuna Radovan a fost nuntă mare*. Protagonisti sunt mirele și mireasa, frumoși din cale-afară și iubindu-se nespus. Chiar în toilul nunții, mirele este ucis de o bandă de hoți. De durere, mireasa fuge în pădure și se spânzură. Sătenii o îngroapă, numai că ea nu-și găsește liniștea. Șoferilor care străbat drumul din pădure li se arată, *într-o curbă și învăluită în ceață*, o frumoasă mireasă. Cei care răspund semnului autostopistei de ocazie și o iau în mașină mor într-un accident. Sătenii spun că în nopțile liniștite de vară, din pădure se aud urletele de durere ale miresei care își plânge iubitul. Ca să scape de fantoma ei, sătenii au vrut să-i bată un țăruș în inimă, dar nu i-au mai găsit trupul. Se zice că nu se va opri decât atunci când va găsi un șofer care să-i semene mirelui.

„Autostopistul dispărut” este o temă larg atestată în câmpul legendei contemporane, schema generică a tipului fiind compusă din următoarele secvențe: 1) o tânără atrăgătoare face autostopul (de regulă noaptea, pe ceață sau pe un drum cu sinuozități); 2) șoferii singuri, bărbați, iau în mașină pasagerul de ocazie; 3) la un moment dat (în curba morții, la capătul podului, pe buza prăpastiei) pasagerul dispare misterios; 4) șoferul află șocat că persoana pe care a transportat-o era moartă de mai mult timp.

Varianta selectată de Frunteletă pentru analiză suplimentează „prototipul” cu mai multe mărci, esențiale fiind comportamentul vindicativ al pasagerei, precum și ritualul - ratat - al neutralizării fantomei. *Elementul cel mai interesant din varianta doljeană este adaptarea temei recurente la tiparele mitico-rituale ale mentalității folclorice. Astfel, mireasa apare pe ceață, în curba periculoasă ce trece prin pădure, punct nevralgic bine cunoscut al traficului rutier din zonă, dar și topos arhaic, marcând locul consacrat al reprezentărilor mitice feminine cu valențe erotic-malefice (Fata Pădurii, lelele). În același timp, referirea la o încercare neizbutită de a îndeplini un rit apotropaic (înfigerea țărușului în inima strigoiului) sporește aluviunile mitice ale tratării temei. Motivul tabu-ului („nu trebuie să primești mireasa în mașină”) provine din fondul epic folcloric străvechi, putând fi interpretat și ca o variație a interdicției din basm și din mit („nu te uita înapoi”) ce marchează intersecția a două planuri cognitive sau ontologice: raționare/imaginare, viață/moarte [Frunteletă, 2006: CFA, nr. IX-X].*

Contextul genetic - real sau doar presupus - plasează evenimentul în sfera *excepționalului* care violentează normele: ratarea prin accident a matrimoniului (uciderea mirelui și autosuprimarea miresei) este receptată ca o ruptură ce nu-și află explicația în ordinea firescului. Trecerea bruscă de la dimensiunea erotică la cea thanatică nu poate fi mediată decât de o metalogică de tip legendar, acceptată convențional și nu verificată „științific”. Asistăm la o schimbare de roluri: nu mireasa este răpită ca în ceremonialul nupțial, ci ea îi răpește, dincolo de hotarele lumii acesteia, pe cei care îi răspund chemării. Dintr-o altă perspectivă, autostopul poate fi substituit cu motivul capcanei/probei, cei care nu dau curs semnalelor fetei-ispită supraviețuind și transformându-se, în plan discursiv, în martori ai întâlnirii cu supranaturalul. În acest caz, legenda contemporană comunică tematic și funcțional cu *memorata*, nu numai prin raportul narator-personaj, ci și prin tehnica argumentativă, ca probatoriu al întâmplării.

Zvonuri cu potențial narativ

Multe dintre produsele folclorice contemporane își selectează drept personaje indivizi suficient de cunoscuți, astfel încât să nu mai necesite o caracterizare preliminară și să suporte mai ușor suplimentul de atribute. E cazul sportivilor, al actorilor, al șefilor de stat, adică al personalităților. Se vorbea insistent prin anii '80 despre existența unei pelicule porno autohtone, cu Florin Piersic și Angela Similea în rolurile principale; nu puțini erau cei care acreditau povestea, pigmentând-o cu amănunte picante, cu detalii de fini observatori. Practic fiecare „martor” compunea propriul scenariu, „acțiunea” filmului reducându-se la stereotipii vechi de când lumea. Astfel de vizionări (noaptea, în locații ce nu puteau fi dezvăluite, cu tovarăși al căror nume nu era divulgat) întrețineau misterul și confereau un oarecare prestigiu prin accesul la informații tabu.

Legenda care a circulat pe buzele microbiștilor după victoria „Stelei” din finala Cupei Campionilor, din mai 1986, are un indice de narativitate ridicat. Echipa campioană a României este prezentată ca o trupă de gladiatori ai Estului, plecată să cucerească Occidentul. Eroul finalei, portarul Duckadam, este reprezentantul *unicității* (singurul din lume care a parat patru lovituri de la 11 metri consecutive). Urmează primirea triumfală la întoarcerea în patrie (consacrarea) și răsplătirea: Duckadam este dăruit cu o mașină *nemaivăzută*. Cadoul stârnește invidia lui Nicu Ceaușescu, odrasla președintelui țării, care și-ar fi dorit mașina. Pentru că nu cade la pace cu proprietarul de drept, Nicu îl rănește prin împușcare pe Duckadam, eveniment ce ar explica și ulterioara dispariție din lotul „Stelei” a *eroului de la Sevilla*.

Mediul microbiștilor se dovedește a fi bun conducător narativ, dacă nu și producător. Declanșatorul discursului justificativ îl constituie nevoia de împăcare cu o realitate dureroasă, traumatizantă chiar. După finala pierdută de Steaua în 1989, în fața lui AC Milan, cu scorul de 4 la 0, s-a lansat ipoteza rejucării meciului. Lipsa de reacție a jucătorilor echipei române a fost pusă pe seama unei substanțe halucinogene strecurate în mâncare, UEFA deschizând o anchetă și anulând rezultatul confruntării.

Legende-zvon în care sunt implicate personaje din lumea sportului sunt și cele referitoare la aventura dintre Nadia Comăneci și Nicu Ceaușescu sau la cuceririle lui Ilie Năstase (care s-ar fi culcat cu peste 2000 de femei). „Copilul teribil al fotbalului românesc”, Adrian Mutu, a făcut să curgă multă cerneală tipografică, dar a generat și o serie de povestiri orale.

O temă frecvent, dar atent, invocată în regimul comunist era trecerea frauduloasă a graniței, pe Dunăre, cu butelii umplute cu azot sau cu plute improvizate; mai târziu, plecarea din țară se făcea în mărfare sau tiruri care străbăteau Europa. Emigranții deveneau, în discursuri legitimize, semi-eroi care au păcălit sistemul incapabil să le ofere un trai decent.

Poveștile despre existența unor secte care răpeau copii și le furau organele deveniseră aproape un mijloc coercitiv de educare, menit să înlocuiască perimatul *bau-bau* care nu mai speria pe nimeni. Accentul cădea pe motivul raptului și nu pe cel al prelevării de organe. Sensul se schimbă în zilele noastre, iar impactul la receptare sporește în relatări despre mașina *neagră*; ce accidentează voluntar un copil, apoi sub pretextul transportării la spital îl răpește. Efectul e amplificat prin înlocuirea mașinii cu o salvare care umblă pe străzi lăturalnice, tot cu scopul de a racola victime ale căror organe interne să fie transformate în bani pe piața neagră. Au fost numeroase cazuri mediatizate despre ambulanțe alungate cu pietre de teama mașinii „fantomă”.

„Dracul la discotecă” reprezintă, se pare, prima legendă urbană cunoscută peste Ocean. Scenariul aduce cu legenda Sântoaderilor. Cea mai frumoasă fată din club este curtată de tipul „străin”; numai că, atunci când aceasta se apleacă să își ia de sub masă obiectul căzut, observă că partenerul ei are copite (la șezătoare, româna se apleacă să-și

ridice fusul și constată atipicitatea nou-venitului). Tema s-a transformat la noi sub presiunea locului interzis: nu mergeți la discotecă, pentru că oameni iresponsabili te înțeapă cu un ac infestat cu HIV! Nu particularitățile fizice ale personajului trădează aici apartenența la zona maleficului, ci intenția contaminării.

Teama de răspândire a unor epidemii a stat și la baza zvonurilor cu otrăvirea apei la revoluție (o excelentă reclamă mascată care a crescut vertiginos vânzările la apă minerală); mai aproape de noi, un efect mentalitar - și comercial - asemănător l-a avut episodul gripa aviară. Tematic, legenda modernă e atât de întinsă încât foarte puține sunt domeniile pe care nu le-a atins. Orientativ, prezentăm câteva dintre tipurile legendelor din antologia profesorului Rolf Wilhelm Brednich de la Universitatea din Göttingen: *Automobil și transport, Mâncare și băutură, Medicină și droguri, Superstiție și supranatural, Oameni dispăruți, Studenți și profesori, Video și computer, Vânătoare și pescuit, Curiozități* etc., etc.

De orientare futuristă, puternic ancorată în post-modernism, legenda actuală nu e deloc străină de nuclee narrative foarte vechi. Orientarea ei tematică deși pare prospectivă, sondează prezentul și face dese incursiuni în trecut.

Bibliografie

- Barthes, Roland, *Mitologii*, Institutul European, Iași, 1997;
Constantinescu, Nicolae, *Legenda contemporană sau urbană* în REF, nr.5-6/1995, Editura Academiei;
Constantinescu, Nicolae, *Implicații teoretice în delimitarea categoriilor narrative contemporane*, în "Memoriile Secției de Filologie, Literatură și Arte", Seria IV, tomul X, 1998, Ed. Academiei, București, 1990;
Frunțelată, Ioana Ruxandra, *O variantă din 2001 a legendei autostopistului dispărut*, în „Caiete folclorice Argeș”, nr. IX-X, 2006;
Goția, Anca, *Legenda modernă*, în "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane", Sibiu, II, 1995, Ed. Academiei
Hedeșan, Otilia, *Între mit și contingent, Săvuță*, în "Miorița", nr.4-5/1998;
Jolles, Andre, *Formes simples*, Editions du Seuil, 1972;
Petrescu, Marius, *Sfârșitul unei legende: aurul dacilor*, <http://www.formula-as.ro/reviste> 417.